

DELLENRIKET CD 1

Start spår 1 Dellenriket.

Välkommen in i Dellenriket. I ett ekomuseum finns inga väggar och inga tak. Här finnas inga samlingar, hyllor eller föremål. Tonvikten ligger i stället på sambanden mellan människan, miljön och landskap, förr och nu i Dellenbygden.

Vi kommer att göra ett 20-tal stopp på den här resan. På väg hörs också lite musik, och du får höra några röster från förr. Vi kommer att passera många turistmål-restauranger, och kaffeställen, som inte nämns här, men som kan vara väl värd att stanna vid.

Vi börjar inne i Delsbo samhälle. Mitt på torget står Delsbostintans staty.

Spår 2 Delsbo.

Om Delsbostintan. Hon var i början av 1900-talet berättarkonstens drottning, Hon var en megakändis och hon drog ofattbart stor publik när hon iklädd sin delsbodräkt berättade historier från skogar och fåbodvallar, sjöng sina folkvisor och spelade på sin pipa. Hon satt ofta i en stuga på Skansen, som då nyligen hade invigts, men hon turnerade också i Norge, Finland och USA. Delsbostintan var ett artistnamn, egentligen hette hon Ida Gawell-Blomental. Hon medverkade i flera filmer och skrev också böcker. Delsbostintan var en del av den rörelse som växte fram kring sekelskiftet 1900, och som vurmade för det nationella och som lyfte fram just dräkter, dialekter och såna traditionsrika landskap som just Hälsingland. Självt kallade hon sig för "Landsmålare". Vi ska få höra ett smak-prov på hennes repertoar lite längre fram på turen. Statyn här i Delsbo, den restes 2003, femtio år efter hennes bortgång.

Kör väg 305 mot Bjuråker efter drygt en kilometer passerar du en bro, tag av till vänster mot Kvarnen.

Spår 3. Stömne.

De första människorna vandrade här redan för 3000 år sedan. Och bofast folk fanns här redan för 2000 år sedan, under järnåldern.

Här i ån fanns flera vattenverk som drev olika sorters maskiner för hantverk. Kvarnen som ligger här byggdes i mitten av 1800-talet och är fortfarande verksam. Den drivs av en träkonstruktion som har mycket gemensamt med de Verk som låg här för 500 år sedan.

Historik. År 1528 möter Kung Gustaf Wasa Hälsingar, Ångermanlänningar och Medelpadingar. Platsen är Delsbo prästgård. Med hot om att dränkas i Dellen lovade folket att lyda kungen och byta religion från Katolsk till Luttersk lära, och betala den nya skatt kungen begär.

Spår 4. Västeräng.

Kör vidare väg 305 ca. 500 m. Följ skyltarna (Kulturresevatet Västeräng). Historisk by. Ett 20-tal gamla hus och odlingar. Möjlighet till övernattnig. Kör tillbaka till väg 305, tag till vänster.

Spår 5. Delsbo Forngård.

Nästa väg till vänster. Här ligger Delsbo forngård med 17 stugor. Här anordnas Delsbostämman varje år första helgen i juli. Äldsta stämman i Sverige. Tusentals besökare från när och fjärran.

Spår 6. Vi åker mot Bjuråker.

När man passerat Hotellet och ändan på sjön på höger sida, är man i Bjuråkers Socken. Kör till du ser en trevägskorsning där väg 305 vänger till vänster, har du kyrkan till höger.

Bjuråkers kyrka byggdes på 1750-talet i en mjuk rokokostil. I vissa delar av muren finns det rester av den stenkyrka som låg här tidigare och som byggdes redan på 1300-talet. Flera inventarier från den medeltida kyrkan finns bevarade, bl.a. ett altarskåp från början av 1500-talet som har tillverkats i Håken Gulleasons

Verkstad. Håken Gulleason var verksam som målare och förestod en bildhuggarverkstad i Hälsingland. Skulpturerna som framförallt finns i Hälsinglands kyrkor, räknas som landets enda helt unika medeltidskonst. Kyrkan är också känd för att den ekumeniske banbrytaren Natan Söderbloms far var kyrkoherde här. Natan Söderblom gick i skola i Hudiksvall, kändgjorde sedan utomlands, blev Ärkebiskop 1914 och fick Nobells fredspris 1930.

Nu ska vi ut på väg 305 igen. Tag vänster, efter ca. 400 m. ser du en skylt som visar mot Bjuråkers Forngård. Åk in där.

Spår 7. Bjuråkers Forngård.

Kör in och parkera utanför ingångsgrinden. Forngården är näst störst i Hälsingland med en yta på 20 tunnland och med 34 byggnader.

Sommartid är serveringen öppen dagtid. Om man anmäler i förväg kan guidning av byggnader ordnas för sällskap. Platsen har ett vackert läge på en höjd mellan Norrdellen och Tjärnatjärnen. Bjuråkersstämman, tredje söndagen i juli, är mycket välbesökt. Fredag och lördag, gästernas afton resp. förstämma.

Fråga efter böcker om byarna Friggesund och Avholm!

Vi fortsätter väg 305. Passera en vik av Dellen och en höjd med skog. Så är vi framme i Västansjö. Till vänster går väg 727 mot Ljusdal. Om ytterligare 100 m finns PREEM bensinstation och en mindre butik med servering samt bilservice vardagar.

Spår 8. Friggesund.

F.d. Bruksort med sågverk, kolugnar, och hamn. Nu centralort i Bjuråkers socken.

Friggesund blev ett kommuncentrum när Bjuråker och Norrbo kommuner slogs ihop till Bjuråkers kommun.

Alternativ väg till Friggesund. 1. (Södra infarten)

Vi fortsätter väg 305. Om ca. 200 m. från PREEM, går en väg in till höger. Den leder till Hemvärnsgården (med parkering) där olika aktiviteter som Bingo och Musikkvällar anordnas.

Fortsätt samma väg. Passera bilförsäljning med serviceverkstad, ned för medlut,

över g.la. bron över Svåga älv. (bron enkelriktad vid möte). Efter bron, sväng höger in på hamnvägen, fortsätt ner till Hamnen. (70km/t i samhället)

Alternativ väg till Friggesund. 2. (Norra infarten)

Från PREEM fortsätter vi väg 305. Efter ca. 600 m. passerar vi bro över Svåga älv. Till höger Skogsbolaget HOLMENS plantskola. Om ca. 75 m svänger väg 305 90 gr. till vänster samt ca. 20 m. längre fram till höger, stor anslagstavla och norra infarten till Friggesund. (se alternativ 1.) (70 km/t i samhället)

Boken om Friggesund finns att köpa på Bjuråkers forngård, 198 sid.

Sväng höger på Strömbackavägen vid ICA. Kör ca. 150 m. Sväng vänster före brandstationen. Kör hamnvägen till hamnen.

Hamnen

När malmen i Bjuråkersbergen ej kunde användas måste malm tas från Utö och Dannemora gruvor. Malmen gick med båt till Hudiksvall, sedan med hästforor till Hallbo i Norrdellens södra ända. Sedan roddes malmen till Friggesund och Moviken.

Innan hamnen anlades i Friggesund, användes svågans utlopp som av och pålastningsplats.

År 1870 anlades nuvarande hamn i Norrdellen med hamnmagasin. Här hämtades varor till norra delar av socknen. Hamnen anlades av järnbruket i Aldersfors, senare Hedvigsfors, för deras malm- och järntransporter, samt för allmänna privata person- och varutransporter.

Från början gick transporter via Hallbo i södra ändan av Norrdellen. År 1860 öppnades sjöleden, via Södra Dellen och Tamms slussar, till Forsa, där järnväg från Hudiksvall mötte. Senare förlängdes järnvägen till Näsviken för att slippa den tidsödande slussningen.

På andra sidan Svågan, där idrottsföreningens bro går över, byggde Kasper Wrede två kolugnar 1826. Ytterligare en dubbelugn byggdes av Tamms arvinge Carl Östberg år 1855. Platsen kallas Kolugnshagen.

Ca. 150 m. uppströms byggdes 1828 en dam och en husbehovssåg som sedan 1855 uppgraderades för export av sågade trävaror till England. År 1864-65 byggs vid samma dam, en kvarn. År 1918 byggs kvarnen om och en krafstation om 200 kvA tillbyggs.

Vid hamnmagasinet går en stig längs stranden till badviken. Där finns enkel toalett.

Vi åker Hamnvägen tillbaka och tar höger vid Brandstationen. Vi åker nu på Strömbackavägen. Efter ca 150 m. ICA-butik och servering i hus till vänster.

Servering med asiatisk mat i huset på andra sidan vägen.

Vi fortsätter Strömbackavägen mot Avholm. På andra sidan byn Avholm, på vänster sida går vägen upp till Avholmsberget.

Där finns servering och en fantastisk utsikt över Dellen-sjöarna. Toalett.

Vi åker tillbaks väg 741 mot väg 305 till Friggesund. I höjd med stor anslagstavla svänger väg 305, på andra sidan vägen mot norr.

HOLMENS Plantskola.

Här framställs varje år över 10 miljoner plantor av gran och tall. De skogar som planteras med dagens teknik räknas ge över 20 % mer virke än den skog som idag avverkas.

Om du vill besöka plantskolan måste du först boka tid. Nödvändiga uppgifter finns vid grinden.

På andra sidan väg 305 har man förberett för utbyggnad av plantskolan.

FJÄRRVÄRMECENTRAL.

På höger sida väg 305 framställs värme av flis, från skogsavfall, för samhället och plantskolan.

Vi forts. väg 305 mot Svedjebo.

Efter ca. 2,5 km. Väg 772 till vänster, mot Lia, Holmberg, Ängebo, Brännås, Stråsjö med väg mot Ljusdal och Gröntjärn.

Vi forts. väg 305 mot Bricka, i ändan av lång motlut, Folkets hus/ Bygdegård till vänster. Privatbygge fam. Vesterberg, Norrdala.

Vi forts. väg 305 mot Hedvigsfors. Efter ca. 500 m. Väg mot Norrdala till vänster.

Vi fortsätter väg 305 och passerar en sträcka med stor areal odlad jord på båda sidor av vägen, kallat Våtmorgatorna.

Vid passage av vattendrag, till vänster: Hedvigsfors jordbruk. Norrlands största lantbruk med en rad av tjänstebostäder. 190 mjölkkor + kalvar och ungdjur.

Ägare: Anders Svässar planerar stor utökning.

Spår 9 Hedvigsfors. Gammal bruksort från 1740-talet.

Forts. väg 305. Efter ca. 600 m. Vänster sid. Fd. Lanthandel och på motsatt sida f.d. handlarens vackra vita bostad. Ägs nu av konstnärspär.

Efter ca. 100 m. tag väg till höger. Hus till höger, gammal folkskola. Ägs nu av känd sångare. Vandrarhus i flygelbyggnad.

Efter ytterligare ca. 100 m. Bruksgatan. Till höger: Arkivhus och Magasin, byggda i slaggsten.

Till vänster: Herrgårdsparken och Hedvigsfors Herrgård. Numera kursgård.

På 1730-talet hittades järnmalm i det östra berget. Platsen där järnbruket kom att ligga hade ytterligare två viktiga naturtillgångar, nämligen strömmande vatten och enormt stora skogar. Vattnet kunde ge kraft till smedjornas hammare och sågens ramar. Vattenmängden kunde regleras med dammluckor i tre sjöar och två mindre dammar. Timret sågades till byggnadsvirke.

Bruket fick privilegier 1742. 1746 var masugnen klar och levererade 25 ton tackjärn till hammaren. Tackjärn levererades även till bruket i Strömbacka tills Masugnen i Moviken stod klar 1790.

Nu kunde man även framställa slaggsten som blev ett hållbart byggmaterial för en mängd byggnader på bruket. (Ex.vis Magasinet i tre plan).

En gammal körväg leder medströms efter ån. Efter 100 m, rester efter kolhus och manufaktursmedjan. Vid slutet av vägen: Krafstation fr. 1950-talet.

Vi fortsätter över bron vid ändan av sjön och upp för backen mot Källsjöbygget.

Boken "Hedvigsfors Bruk" med nära trehundra års historik på 297 A4 sidor, Finns att köpa på Bjuråkers Forngård.

Spår 10.

Längs vägen här finns både föryngrad och gammal skog.

Spår 11. Kjällsjöbygget.

Som mest 8 nybyggare. Nu 3 byggnader kvar.

Fram till 1950-talet var verksamheten skogsarbete och fäbodrift.

Spår 12. Rossåsen.

Vall med ett flertal vallstugor. Första stugan fr. väster nära vägen är skänkt till Forngården. Underhållning och servering vissa sommarkvällar.

I Bjuråker har 55 vallar dokumenterats i boken: Fäbodvallar och vallrester i Bjuråker. Finns att köpa på Forngården. 196 sid.

Spår 13. Mot Furuberg

Fortsätt vägen genom skoge till vägkorsning. Tag vänster, kör till nästa korsning, tag höger Väg 305, mot Furuberg.

Spår 14. Furuberg. Bosättning fr. 1600-tal.

I huvudsak skogsarbete. Fram till 1950-talet fanns skola och matbutik i byn

Spår 15. Genom finnbygden.

Oxåsen, historia. Här bodde och verkade kompositören av klassisk musik, Jakob Adolf Hägg, omväxlande med sitt boende hos brodern på Hedvigsfors Herrgård. Senare var Karl Erik Matsson Oxåsen, en känd viskompositör och musiker.

Spår 16. Pappelåsen.

Utsikten mot norr över byggen och milsvida skogar.

Spår 17. Mot Länsjö.

Efter vägen mot frisbo, skylt: Olof Bergströms minne. Gångstig genom skogen till minnesmärke över IOGTs grundare. Han föddes 1841.

Mot Frisbo.

Spår 18. Frisbo.

Skogsarbetarby, tidigare med affär och Folkets hus, Historiskt en av de större byarna i Bjuråker. Nu många fritidsboende.

Spår 19. Strömbacka. Gammal bruksort från 1740-talet.

Bruket fick privilegier på 1740-talet. Namnet efter ägaren Pete Strömbäck, farbror till Daniel Ahlbom, den förste ägare till Aldersfors. Från Röjarbosjön rinner en å, Rågårdsån, som bildar ett litet fall. Det är kraften i det lilla fallet som drev Strömbacka järnindustris maskiner.

Stora motsättningar vid starten. Folket tände eld på brukets byggnader 1747. Flera ägare turades om den första tiden. Därefter kom P. A. Tham 1827, som rutinerad bruksägare. Det är kolet från de stora skogarna som i första hand intresserar honom. Det behövs för hans industrier i Uppland.

Bolaget byggde: arbetarbostäder (kaserner), en hammar-smedja, manufaktursmedja, herrgård, brukskontor och dessutom kapellet, på en udde i sjön.

Vid infarten från Moviken fanns Grindstugan. Som i många andra skogsbyar gick böndernas boskap på skogsbete sommartid. Byn var därför omringad av gårdsgårdar. Vakt i grindstugan svarade för att grinden öppnades och stängdes vid järnväg och landsvägen. Hit fraktades smältor från Hedvigsfors masugn innan masugnen i Moviken byggdes.

Vi kör mot Moviken.

Spår 20. Moviken.

Masugnen, Kolhuset, Hamnen.

Movikens masugn byggdes 1796. Tidigare togs smältorna från Österbo masugn, Byggd 1741, även till Strömbacka, viket innebar långa transporter av smältorna.

Ossian Friberg berättar. – Jag skulle flotta fram stockar till de som matade verket, jag fick gå vi vatten upp till naveln hela dagarna och när kvällen kom var man rätt så urvattnad och det har jag lidit av resten av mitt liv. En höstmorgon när det var is på vattnet vägrade jag att hoppa i, då svor gamle Prins över hur pjoskiga ungdomarna är nu för tiden, och så hoppade han själv i vattnet så isbitarna yrde om benen på honom. Dan därpå då det låg tjock is på vattnet måste arbetet upphöra.

Arbetstiden var från sex på morgonen till sju på kvällen. Sista kolugnen i Movikens hamn slocknade 1929.

Nu för tiden brukar två ångbåtar ligga förtöjda vid hamnen, Fortuna och Dellen. De har tjänstgjort i Dellarna sedan mitten av 1800-talet. Hit fraktades malm från Uppland, och stångjärn i retur. Vid masugnen, tar vi vägen på norra sidan sjön, mot Fönebo.

Spår 21. Fönebo.

Byn med åkrar och gårdar ligger ett stycke ovanför stranden. Vid den soliga stranden med långgrund badplats, har en servering byggts. Stugor finns att hyra. Ovanför vägen har ett antal nya stugor byggts för försäljning.

Spår 22. Gulåsen.

Ovanför Fönebo, Vacker utsikt över Dellarna. Här och på några andra ställen gjordes provplantering med Contorta under 1960-talet. Träden avverkades för användning, som bränsleflis.

Återvänd till Moviken och tag vägen mot Friggesund.

Spår 23. Dellensjöarna.

Viktiga transportvägar i hundratals år. Malm och järntransporter till och från bruken. Genom flottning transporterades det avverkade virket från Valsjöns och Alsjösjöns flottningsleder via Dellensjöarna till sågverken. Från mitten av 1800-talet till mitten av 1900-talet var flera båtar sysselsatta med gods och persontransporter över Dellarna.

Se boken om Friggesund. Säljes på Bjuråkers Forngård. 198 sid.

Spår 24. Avholmsberget.

Restaurang, toalett. Strålande utsikt över båda dellarna. För ca 90 millioner år slog en kilometerstor meteorit ned i skogsområdet där Dellensjöarna sedan bildades. När inlandsisen smälte bort för 3000-3500 år sedan bör Dellensjöarna i stort haft sin nuvarande form. ***1:e statsgeofysiker Herbert Henkel.***

Vid nedslaget centrum uppmättes höjda temperaturer. Forskarna anser att med hjälp av värmepumpsteknologi skulle man kunna med ledningar värma Friggesunds samhälle.

Från restaurangen utgår kraterstigen med info. skyltar.

Spår 25. Friggesund.

När malmen i Bjuråkersbergen ej kunde användas måste malm tas från Utö och Dannemora gruvor. Malmen gick med båt till Hudiksvall, sedan med hästforor till Hallbo i Norrdellens södra ända. Sedan roddes malmen till Friggesund och Moviken.

Innan hamnen anlades användes Svågans utlopp som av och pålastningsplats. År 1870 anlades nuvarande hamn i Norrdellen med hamnmagasin. Här hämtades varor till norra delar av socknen. Hamnen anlades av järnbruket i Aldersfors, senare Hedvigsfors, för deras malm- och järntransporter, samt för allmänna privata person- och varutransporter.

Från början gick transporterna via Hallbo i södra ändan av Norrdellen. År 1860 öppnades sjöleden, via Södra Dellen och Tamms slussar, till Forsa, där järnväg från Hudiksvall mötte. Senare förlängdes järnvägen till Näsviken för att slippa den tidsödande slussningen sträckan Näsviken-Forsa.

Vid Friggesundshamnen går en stig till andra sidan om Svågan. Där idrottsföreningens bro går över, byggde Kasper Wrede två kolugnar 1826. Ytterligare en dubbelugn byggdes av Tamms arvinge Carl Östberg år 1855. Kolveden flottades till ugnarna. Platsen kallas Kolugnshagen. Där ordnades också en fästplats på 1910-talet. Efter ett olycksfall stängdes fästplatsen.

Ca. 250 m. uppströms byggdes 1828 en dam och en husbehovssåg som sedan 1855 uppgraderades för export av sågade trävaror till England. År 1864-65 byggs vid samma dam, en kvarn. År 1918 byggs kvarnen om och en kraftstation om 200 kvA tillbyggs.

Vid hamnmagasinet går en stig till vänster längs stranden till badviken. Där finns enkel toalett. Stigen ingår i en 7 km. lång promenadstig med info. skyltar. Se större skylt vid badplatsen som är startpunkt.